

Eva Aalders

4035445

15-06-2016

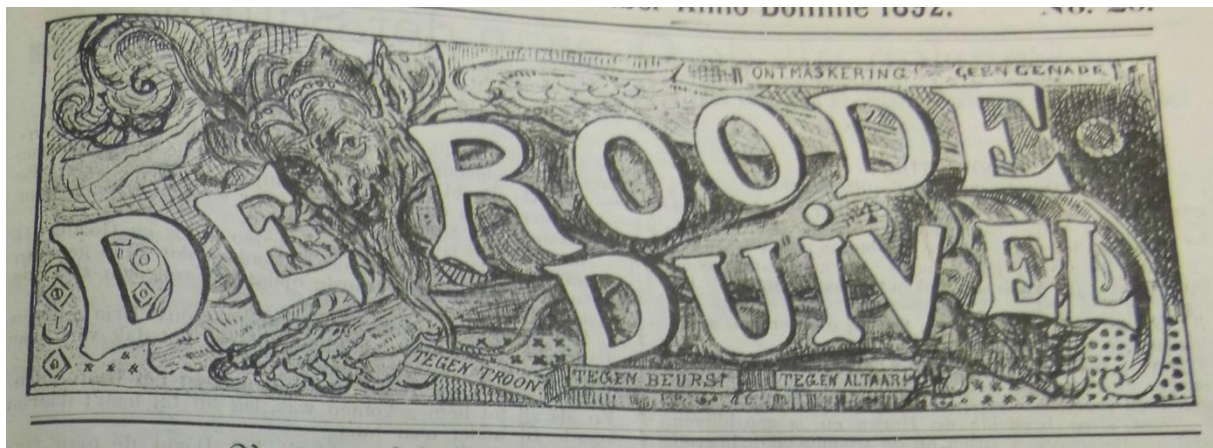
A. Van Veen

OS-IIIC – Verenigingsleven

Woorden: 9000

De Roode Duivel en Uilenspiegel

Vrouwen, socialisten, en volksverheffers in socialistische en liberale satirische weekbladen
aan het einde van de negentiende eeuw

17. — Drie-en-twintigste jaargang.

UILENSPIEGEL

HUMORISTISCH-SATIRIEK WEEKBLAD.

Men abonneert zich per 12 Nummers voor f 1,50, en franco per post f 1,65.

Wereldgeschiedenis.

Aan keizer Wilhelm wordt het voornemen toegeschreven om alle Europeesche souvereinen tot eene conferentie te Berlijn uit te noodigen, ten einde onder meer te beraadslagen over eene... algemeene ontwapening. Uilenspiegel brengt dit voornemen in verband met 's keizers strijd tegen de latijnsche taal: niets natuurlijker toch, dan dat hij van geen *casus belli* hooren wil; en als er geen *casus belli* meer bestaanbaar is, waartoe zal men dan nog legers onderhouden?

Ook is het mogelijk, dat een eventueel voorstel tot ontwapening in verband staat met 's keizers wensch om twaalf zoons te bezitten. De ontwapening zou dan in 's keizers bedoeling een tijdelijk karakter hebben en zóólang duren, tot de twaalf

Wereldgeschiedenis.

zoons oud genoeg zijn om aan het hoofd der twaalf legerkorpsen op te treden.

Ook nog eene derde verklaring is mogelijk: het voorstel tot ontwapening staat misschien in verband met de toenemende kippigheid, waarover de keizer klaagde. Een Duitsch leger van brildragers is niet *kriegsfähig*, en bij dezen staat van zaken is niets natuurlijker, dan dat de keizer algemeene ontwapening wil.

Ten slotte heeft Uilenspiegel ook nog eene vierde onderstelling: het gehele bericht van het ontwapeningsplan kan eene *fin de siècle*-aardigheid wezen.

Wat er intusschen van zij, Uilenspiegel wenscht in het nieuwe jaar aan Europa in het algemeen en aan zijne lezers in het bijzonder **vrede**.

Samenvatting

Het maatschappelijke engagement groeide in de negentiende eeuw enorm. Er ontstonden politieke partijen en het verenigingsleven bloeide. De constitutionele monarchie en de maatschappelijke betrokkenheid van burgers zorgde voor een klimaat waarin satirische bladen konden gedijen. Het socialistische *De Roode Duivel* (1892-1897) en liberale *Uilenspiegel* (1870-1916) waren twee succesvolle satirische weekbladen. De twee periodieken bieden een uniek inzicht in de satire ten aanzien van socialisten, vrouwen, en volksverheffers aan het einde van de negentiende eeuw. Ondanks de verschillende politieke achtergronden van de bladen waren er niet alleen verschillen maar ook overeenkomsten tussen de wijze waarop de drie groeperingen werden bespot.

Inhoudsopgave

Inleiding	4
Hoofdstuk I: De Satirici	9
Hoofdstuk II: Socialisten	14
Hoofdstuk III: Vrouwen	21
Hoofdstuk IV: Volksverheffers	28
Conclusie	32
Bibliografie	35

Inleiding

Eind negentiende eeuw waren er in Nederland een groot aantal verenigingen actief. Binnen deze verenigingen droeg men vaak dezelfde denkbeelden, idealen en ideeën uit. Het verenigingsleven vormde voor de vele leden een belangrijk deel van hun maatschappelijk bestaan. Er bestonden veel vormen van verenigingen zoals onder andere volksverheffers, arbeidersbewegingen, vrouwenverenigingen, en politieke bewegingen. De leden van deze bewegingen waren duidelijk zichtbaar in de maatschappij en probeerden daarin als groep haar doelen te bewerkstelligen. Het verenigingsleven was zeer bloeiend en actief in de negentiende eeuw.¹ Deze verenigingen riepen echter ook reacties op vanuit de rest van de samenleving.

Een van deze reacties kwam vanuit de satirische pers. Omdat in 1848 vrijheid van meningsuiting was vastgelegd, was een gunstige politiek en cultureel maatschappelijk klimaat geschapen waarin de satirische pers tot bloei kon komen.² Tot 1880 waren deze satirische bladen met name liberaal van karakter. Met de opkomst van het socialisme was de satirische pers in de laatste twee decennia van de negentiende eeuw hoofdzakelijk socialistisch van aard. Rond 1890 kende de Nederlandse satirische pers haar hoogtepunt: er werden ruim twintig bladen uitgebracht.³ De satirische weekbladen bieden een uniek inzicht in de manier van denken en de manier waarop ze kritiek leveren op de maatschappij. Het is daarmee een uitgelezen genre om de laat negentiende-eeuwse maatschappij te bestuderen.

Aan het einde van de negentiende eeuw werd de satirische pers door verschillende bewegingen gebruikt om kritiek te leveren op politieke tegenstanders en maatschappelijke misstanden. Veelvoorkomende thema's waren belangrijke gebeurtenissen, het koningshuis, de kerk, politieke partijen, en verenigingen. Als concept is satire moeilijk te definiëren, het heeft veel verschillende ladingen. Historicus Ivo Nieuwenhuis heeft een aantal constanten op een rij gezet. Zo wordt in satire een aantal technieken gehanteerd zoals parodie, ironie, en karikatuur. Verder is satire gericht op het opwekken van de lachlust. Daarnaast is satire vrijwel altijd ergens tegen gericht zoals sociale groepen, hoogstaande personen, en maatschappelijke kwesties of denkwijzen. Als laatste is satire in staat gebleken om gevoeligheden en twistpunten aan het

¹ Stefan-Ludwig Hoffmann, *Civil Society 1750-1914* (New York 2006) 45.

² Van den Berkel, Kathalijne, "Het satirische weekblad *Asmodée* (1854-1911): Het negentiende-eeuwse koningshuise onder vuur." *Tijdschrift voor Tijdschriftstudies* (1999) 6, 28-35, aldaar 30.

³ Renée Vegt, *Satirische Tijdschriften 1848-1940* (Amsterdam 1990) 7.

licht te brengen: sociale problemen, gedrag van publieke personen dat als ongewenst wordt beschouwd, of politieke en levensbeschouwelijke visies die ter discussie staan.⁴

Literaire satire kent een eeuwenoude traditie dat terugdateert tot vroege Grieken en Romeinen.⁵ De traditie van satire in andere uitingsvormen is zelfs nog ouder. In preliteraire culturen bestond satire als een orale traditie, dit wil zeggen als mondeling overlevering van verhalen en gedichten.⁶ Ook Nederland kent een traditie van satire. Zo werden er satirische weekbladen uitgebracht aan het einde van de achttiende eeuw, ten tijde van de Patriotten en Prinsgezinden. Een van deze bladen was *Stokebrand Janus*⁷ dat eigentijdse politieke kwesties humoristisch benaderde vanuit een neutrale positie.⁸

In het midden van de vorige eeuw werd satire vooral wetenschappelijk onderzocht als vorm van literaire kunst. Dit gebeurde met name in Anglo-Amerikaanse universiteiten. De veronderstelde algemene artistieke kenmerken van satire waren voornamelijk afgeleid van het werk van een relatief kleine groep beroemde, blanke, en mannelijke satirische auteurs uit de westerse canon.⁹ Sinds de jaren zeventig werd er door de ‘New Criticism’s revisionist heirs’ steeds meer twijfels geuit en werden de representativiteit en inclusiviteit van satire aangepast en verruimd. Zo kwam er meer ruimte voor satire in volkscultuur, satire door andere culturen, en een herziening van de positie van vrouwen binnen satire.¹⁰ Recentelijk is het onderzoek naar satire weer op gang gekomen in Nederland. Het NWO (Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek) heeft bijvoorbeeld van 2009 tot 2013 een onderzoek gefinancierd genaamd ‘The Power of Satire’.¹¹ Hierin wordt de werking van satire in verschillende perioden en culturen geanalyseerd en vergeleken.

Ik gebruik het NWO onderzoek als basis voor mijn eigen analyse van satire in de negentiende eeuw. Hiermee wil ik de het onderzoek naar satire verruimen en een toevoeging doen aan het huidige onderzoek. ‘The Power of Satire’ was een enorm onderzoek dat grenzen overschreed en verschillende tijdsperioden behandelde. Hierdoor is er echter maar één paper uitgebracht ten aanzien van de satire in Nederland. Dat van Ivo Nieuwenhuis over almanak *De Lantaarn* dat aan het einde van de achttiende eeuw werd uitgebracht. Door mij te richten

⁴ Ivo Nieuwenhuis, *Onder het mom van satire. Laster, spot en ironie in Nederland 1780-1800* (Hilversum 2014) 9-10. <http://dare.uva.nl/record/1/404302>

⁵ John A. Cuddon, *A Dictionary of Literary Terms and Literary Theory* (Chichester 2013) 650.

⁶ George A. Test, *Satire: Spirit and Art* (Tampa 1991) 8.

⁷ Pieter van Wissing, *Stokebrand Janus 1787. Opkomst en ondergang van een achttiende-eeuws satirisch politiek-literair weekblad* (Nijmegen 2003).

⁸ Edwin van Meerkerk, ‘Pieter van Wissing, *Stokebrand Janus 1787. Opkomst en ondergang van een achttiende-eeuws satirisch politiek-literair weekblad*’ *Tijdschrift voor Tijdschriftstudies* 15 (2004) 39-40.

⁹ Marijke M. Drees en Sonja de Leeuw, ed. *The Power of Satire* (Amsterdam/Philadelphia 2015) 2-3.

¹⁰ Drees en de Leeuw, *The Power of Satire*, 2-3.

¹¹ Drees en de Leeuw, ed. *The Power of Satire* (Amsterdam/Philadelphia 2015).

op de satirische pers in de negentiende eeuw wil ik het onderzoek naar Nederlandse satire uitbreiden. Daarnaast vergelijk ik twee satirische bladen met verschillende politieke achtergronden. Dit zorgt voor een breder inzicht in de satire vanuit verschillende perspectieven. Ik richt mij hierbij op drie specifieke groepen: socialisten, vrouwen, en volksverheffers, om goed te kunnen zien in hoeverre de socialistische en liberale satire verschilde en overeenkwam.

Aan het einde van de negentiende eeuw stonden er drie politieke kwesties centraal: de schoolstrijd, de strijd om het kiesrecht, en de sociale kwestie.¹² Voor de drie onderzochte groepen waren met name de sociale kwestie en het kiesrecht van belang. De socialisten streefden naar het algemeen kiesrecht, hoewel ze het mannenkiesrecht voorrang gaven, en wilden dat er een verbetering kwam in de woon- en werkomstandigheden van de arbeiders.¹³ Vrouwen als Wilhelmina Drucker streed voor gelijke rechten voor mannen en vrouwen, dit betekende het algemeen kiesrecht en het recht van de vrouw om te werken.¹⁴ De volksverheffers wilden meer kansen voor de arbeidersklasse en meer contact tussen sociale groepen, dit zonder de omverwerping van de sociaal-economische inrichting van de maatschappij. Belangrijk was hierbij dat de arbeiders ook moesten werken om zichzelf te verheffen.¹⁵ Een voorbeeld van was het afschaffen van alcohol, om de individuele gezondheid van arbeiders en het gezinsleven te bevorderen.¹⁶ Deze drie groepen kregen allen te maken met satire en spot. In het geval van de socialisten werden ze niet alleen bespot, maar uitten zo ook hun eigen kritiek op onder andere vrouwen, volksverheffers, en ander socialisten.

Gezien de beperkte hoeveelheid tijd die er is voor dit onderzoek heb ik ervoor gekozen om mij te beperken tot deze twee satirische weekbladen. *De Roode Duivel* dat werd gepubliceerd tussen augustus 1892 en december 1897 en *Uilenspiegel* dat werd gepubliceerd tussen 1870 tot 1916. Beide bladen kwamen wekelijks uit. Voor dit onderzoek heb ik gebruik gemaakt van jaargangen 1892 tot 1897 van *De Roode Duivel* en van jaargang 1888 tot 1900 van *Uilenspiegel*. De keuze is gevallen op *De Roode Duivel* en *Uilenspiegel* omdat beide bladen binnen het tijds kader van 1870 tot 1914 vallen. In deze periode waren de Volksverheffers actief. Daarnaast zijn beide weekbladen niet geheel onontgonnen gebied. Uit *Satirische Tijdschriften* van Renée Vegt is gebleken dat deze bladen in ieder geval de socialisten en vrouwen

¹² Friso Wielenga, *Nederland in de Twintigste Eeuw* (Amsterdam 2014) 15.

¹³ Wielenga, *Nederland in de Twintigste Eeuw*, 28-33.

¹⁴ Els Kloek, *1001 Vrouwen uit de Nederlandse Geschiedenis* (Nijmegen 2013) 1082-1083.

¹⁵ Christianne Smit, *De Volksverheffers: Sociaal hervormers in Nederland en de wereld 1870-1914* (Hilversum 2015) 388-190.

¹⁶ Smit, *De Volksverheffers*, 256-257.

als onderwerpen benoemen, een belangrijk onderdeel van dit onderzoek. *De Roode Duivel* en *Uilenspiegel* zijn aanwezig in het Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (IISG) te Amsterdam. De fysieke conditie van de weekbladen is zeer variërend, *De Roode Duivel* is geheel te lezen in twee gebonden boeken. De wekelijkse uitgaven van *Uilenspiegel* zijn niet geheel bewaard gebleven, maar een redelijk aantal losse nummers zijn nog in goede staat.

De Roode Duivel was een socialistisch weekblad dat werd gepubliceerd door Louis M. Hermans. De linkse beweging is altijd verdeeld geweest en hoewel het blad socialistisch was schuwde het niet om commentaar te leveren op andere socialisten.¹⁷ *De Roode Duivel* bestond uit artikelen, gedichten, spotprenten, telegraafkabels, en een aantal vaste rubrieken. Ook genoot het blad een landelijke bekendheid.¹⁸ *Uilenspiegel* was een liberaal weekblad dat werd uitgebracht onder een anonieme redactie. Het blad was anti-klerikaal en anti-socialistisch. Hoewel het geen officieel liberaal partijorgaan was, ontzag het wel de liberale leiders. *Uilenspiegel* bevatte commentaar op wereldnieuws en politieke gebeurtenissen, artikelen, spotprenten, illustraties, en een aantal vaste rubrieken.¹⁹

Satire is niet enkel het bespotten van een bepaalde persoon of groep. Het feit dat de auteurs iets of iemand het bekritisieren waard vonden geeft al aan dat het iets was dat speelde binnen de maatschappij en een reactie waardig was. De negentiende-eeuwse satire moet begrepen en verklaard worden vanuit haar eigen context. Daarom is de hoofdvraag voor dit onderzoek: Wat waren de overeenkomsten en verschillen tussen de representatie van socialisten, vrouwen, en volksverheffers in de negentiende-eeuwse socialistische satirische weekblad *De Roode Duivel* en het liberale satirische weekblad *Uilenspiegel*, en hoe is dit te verklaren?

Het is naar mijn mening van belang om te kijken naar degenen die satirische weekbladen schreven en publiceerden omdat hiermee de invalshoek van de bladen aan het licht komt. De uitgevers hadden een bepaalde visie op de maatschappij die ongetwijfeld is doorgedrongen in hun weekbladen. Dit wil zeggen dat de satirische bladen niet alleen een inzicht geven in het onderwerp waar ze over schreven, maar ook over de makers van de bladen zelf. De achtergrond van een blad zou een verklaring kunnen bieden waarom men op een bepaalde manier over personen en partijen schreef. De eerste deelvraag is hierom: Wie waren de satirici?

In de negentiende eeuw bestonden er twee vormen van satirische periodieken. Enerzijds waren er politiek neutrale bladen zoals *Asmodée* die harde kritiek konden leveren, mits men binnen de grenzen van het wettelijk toelaatbare bleef. Aan de andere kant waren er de

¹⁷ Nop Maas, 'Satirische tijdschriften in Nederland', *De Parelduikers* 3 (1998) 33-142, aldaar 37-38.

¹⁸ Vegt, *Satirische Tijdschriften 1848-1940*, 74-75.

¹⁹ *Ibidem*, 88.

satirische weekbladen die een politieke stroming steunden; dit betekende dat de satirici een bepaalde status moesten verdedigen. De toon van de satire was daarom humoristisch, gericht op het ridiculiseren van politieke tegenstanders. *De Roode Duivel* en *Uilenspiegel* zijn beiden illustratief voor deze laatste vorm van satire dat in een steeds grotere rol ging spelen in de laatste decennia van de negentiende eeuw.²⁰

Na een beschrijving van de achtergrond van degenen die satirische weekbladen publiceerden heb ik gekeken naar het doelwit van de satire. Satire is met name gericht op groeperingen die buiten de geaccepteerde maatschappelijke norm vallen, of niet conform zijn aan het denkbeeld van de satirici zelf. Aan het einde van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw waren socialisten, vrouwen, en volksverheffers geregeld het doelwit van satire. In mijn onderzoek heb ik gekeken naar de overeenkomsten en verschillen tussen de wijze waarop men over deze drie groeperingen schreef. Schreef men bijvoorbeeld op dezelfde wijze over mannen als vrouwen, en socialisten en afschaffers, en maakte men hierbij gebruik van eenzelfde terminologie en schrijfwijze of lag deze ver uiteen? Hierom is de tweede deelvraag: Wie waren het doelwit van satire en hoe werd over deze groepen geschreven?

²⁰ Frederiek Ten Broeke, "Luim en jokernij': satire over Abraham Kuyper in *Uilenspiegel* (1875-1883)", *Tijdschrift voor tijdschriftenstudies* (2012) 32, 115-126, aldaar 117.

Hoofdstuk I: De Satirici

Om de achtergrond van de satirische weekbladen te kunnen begrijpen is het van belang om te kijken naar de makers van deze bladen. Veelal weerspiegelen bladen de ervaringen en opinies van de makers. Dit kan bijdragen aan de verklaring waarom men op een bepaalde manier schreef over socialisten, vrouwen, en afschaffers. Historicus Ivo Nieuwenhuis benadrukt de rol van de satiricus voor het functioneren van satire. Hoewel er veel sprake is van anoniem uitgebrachte satire, kunnen de satiricus en zijn publieke imago een grote rol spelen in de manier waarop het werk geïdentificeerd wordt door het publiek. De satiricus wordt vaak vereenzelvigd met zijn werk, omgekeerd gebruikt de satiricus zijn werk om zichzelf als auteur of intellectueel in een bepaalde rol te profileren.²¹ De satirische pers wordt gekenmerkt door het bewandelen van de fijne lijn tussen spot en kwaadsprekerij. Satirici moesten zich bewegen binnen de grenzen van de persvrijheid, het verspreiden van laster was immers wettelijk verboden.²² In de periode van 1870 tot 1914 publiceerde Louis Maximiliaan Hermans (1861-1943) het socialistische satirische weekblad *De Roode Duivel*. Van 1870 tot 1916 werd het liberale satirische weekblad *Uilenspiegel* uitgebracht door een anonieme redactie.

Louis M. Hermans

Het satirische weekblad *De Roode Duivel* werd van augustus 1892 tot december 1897 gepubliceerd door Louis Maximiliaan Hermans. Dit blad was fel, ongezoeten, en speelde recht op de man af. Deze bravoure is terug te vinden in de basis van Hermans' ideologie als revolutionaire socialist. Hij werd meerdere malen vervolgd en veroordeeld voor majesteitsschennis en was bereid om voor zijn idealen de gevangenis in te gaan. Mede hierdoor was *De Roode Duivel* zo inhoudelijk scherp en kritisch.²³ Hoewel er al eerder gebruik was gemaakt van satire binnen de socialistische journalistiek was *De Roode Duivel* wel het eerste blad dat daadwerkelijk succesvol was. Eerdere socialistische satirische bladen bestonden vaak maar enkele weken.²⁴

L.M. Hermans werd op 21 juli 1861 geboren in Amsterdam. Hij kwam uit een toneel-spelergeslacht; na de lagere school werkte hij onder andere als koffiehuisbediende, boekverkooper, kelner, en acteur. In 1888 richtte Hermans met zeven anderen de 'Kantoor- en Winkelbediendenvereniging 'Fraternitas' op. De groep zocht meteen aansluiting bij de Sociaal-

²¹ Nieuwenhuis, *Onder het mom van satire*, 241.

²² Ten Broeke, 'Luim en jokernij', 116.

²³ Maas, 'Satirische tijdschriften in Nederland', 33.

²⁴ Harry Hendriks, 'De Geschiedenis van *De Roode Duivel*', in: Jet Greebe, e.a. (red.), *Engelbewaarder Winterboek* (Amsterdam 1979) 169-170.

Democratische Bond (SDB). Hermans werd al snel een gezocht spreker en schrijver voor de partij.²⁵ Ook werkte hij mee aan verschillende socialistische bladen, onder andere *Recht voor Allen*, het partijorgaan van de SDB onder de redactie van Ferdinand Domela Nieuwenhuis. Domela Nieuwenhuis was een van de oprichters en secretaris van de SDB. Hermans maakte gebruik van schuilnamen als ‘L.M. Barricade’, ‘Max’ en ‘Jantje Paradijs Corneliszoon’. Ook trad hij in 1891 op als redacteur van *De Volksonderwijzer*. Zodoende deed Hermans genoeg ervaring op om zijn eigen weekblad te gaan publiceren in 1892, *De Roode Duivel*.²⁶

Ten tijde van de publicatie van het eerste nummer van ‘De Duivel’ was Hermans een bewonderaar van Ferdinand Domela Nieuwenhuis. Hermans was dan ook teleurgesteld toen zijn blad niet bij Domela Nieuwenhuis in de smaak bleek te vallen. Harry Hendriks stelt dat er zelfs gezegd kan worden dat Hermans hoopte dat *De Roode Duivel* als satirisch partijorgaan van de SDB erkend zou worden.²⁷ Domela Nieuwenhuis kon weinig waardering opbrengen voor Hermans zijn blad, en nog voordat het eerste nummer verscheen uitte hij zijn twijfels of *De Roode Duivel* lang zou bestaan. Hermans riep daarentegen regelmatig zijn lezers op om *Recht voor Allen* te lezen, in *Recht voor Allen* werd ‘De Duivel’ echter doodgezwegen.²⁸ Sailant detail: In *De Roode Duivel* noemde Hermans de Tweede Kamer ook wel “Het toppunt van kletserij.”²⁹ In 1888 was Domela Nieuwenhuis als eerste socialist tot lid verkozen van de Tweede Kamer en zou tot 1891 parlamentslid zijn.³⁰

Het eerste nummer van *De Roode Duivel* begint met een uiteenzetting van de beginselen, hierin schrijft Hermans: “Ik zal mijn blad als zweep hanteeren en hen die hier ’t kwaad verricht krijgt van mij, wie het ook mag wezen, een slag in ’t fieltrig aangezicht. Mijn taak zal spottend, hard ja wreed zijn, ik ben tot bitterheid gezind, men dwong wreedaardig mij tot hantelen, ik heb te veel, te lang bemind.”³¹ Volgens Hendriks is dit een aanklacht in de stijl van Multatuli, en is Hermans zijn sarcasme en satire een “[...] hevigst uitdrukking van smart.”³² Hermans hanteerde zijn blad als een corrigerend middel, waarbij hij niet bang was wie hij hiermee raakte. Hij voelde zich noodgedwongen deze spottende middelen te gebruiken omdat een meer ‘beminnende’ manier niet bleek te werken.

²⁵ P.J. Meertens en Albert F. Mellink, ‘Hermans, Louis Maximiliaan’ (versie ??-??-1987), <https://socialhistory.org/bwsa/biografie/hermans-l> (13-05-2016).

²⁶ Hendriks, ‘De Geschiedenis van *De Roode Duivel*’, 170. en Meertens en Mellink, ‘Hermans, Louis Maximiliaan’ (versie ??-??-1987), <https://socialhistory.org/bwsa/biografie/hermans-l> (13-05-16).

²⁷ Hendriks, ‘De Geschiedenis van *De Roode Duivel*’, 171-172.

²⁸ Ibidem, 170-175.

²⁹ ‘Fragmenten uit een Modern Woordenboek’, *De Roode Duivel*, 2 januari 1893.

³⁰ Ger Harmsen, ‘Nieuwenhuis, Ferdinand’ (versie 19-01-2007), <https://socialhistory.org/bwsa/biografie/nieuwenhuis-f> (23-06-2016).

³¹ ‘Dichterlijke Uiteenzetting Onzer Beginselen’, *De Roode Duivel*, 1 augustus 1892.

³² Hendriks, ‘De Geschiedenis van *De Roode Duivel*’, 175.

Hermans maakte een jaar na de publicatie van het laatste nummer van *De Roode Duivel* een verassende ommekeer. Hij had afstand genomen van zijn vroegere principes als revolutionair. In december 1898 werd Hermans lid van de in 1894 opgerichte Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP), binnen deze partij was hij door de jaren heen actief als secretaris, propagandist, redacteur, en partijbestuurslid. In 1918 werd hij in de kieskring Arnhem tot lid van de Tweede Kamer verkozen, en in 1925 werd hij lid van de Eerste Kamer waar hij tot 1937 een zetel zou hebben.³³ Op 15 september 1943 overleed L.M. Hermans in Arnhem. Hermans' plotselinge bekering werd hem niet in dank afgenomen. Dit blijkt uit de in 1924 en 1925 verschenen 'buitengewone' afleveringen van *De Roode Duivel*, door uitgever A.L. Constandse. Deze 'buitengewone' afleveringen werden in dezelfde stijl uitgebracht zoals Hermans ooit deed met *De Roode Duivel*. De reden voor de publicaties werd in één regel uitgelegd: "Want beroerd is een periode niet, omdat er gruwelijke uitbuiting plaats vindt, neen, vreselijk is een tijdperk pas dan wanneer daartegen de strijd is opgegeven!"³⁴ Constandse nam het Hermans kwalijk dat hij zijn klassenstrijd had opgegeven en voortaan samenwerkte met de Koningin en de bourgeoisie.³⁵ In de correspondentierubriek van het laatste nummer werd Hermans aangespoord om alsnog zijn keuzes te herzien: "Dit laatste No. Is voor u wel een rouw-exemplaar, edoch – herzie u zelf of poog 't althans."³⁶

De anonieme liberale redactie

Uilenspiegel diende in de negentiende eeuw als spiegel voor de maatschappij.³⁷ Het blad had een liberaal, antiklerikaal en antisocialistisch karakter. *Uilenspiegel* onderscheidde zich van andere satirische weekbladen in de negentiende eeuw doordat het zich positief uitsprak over het Nederlandse koningshuis. De redactie zagen het koningshuis als een verbindend nationaal element in de maatschappij dat politieke en sociale verschillen kon overbruggen.³⁸ *Uilenspiegel* werd uitgebracht door een redactie die anoniem wenste te blijven.³⁹

In de tweede helft van de negentiende eeuw waren de liberalen enorm invloedrijk in het Nederlandse parlement, hoewel ze niet beschikten over een hechte partijorganisatie. In 1885 werd het eerste landelijke liberale samenwerkingsverband opgericht genaamd *De Libe-*

³³ Meertens en Mellink, 'Hermans, Louis Maximiliaan' (versie ??-??-1987), <https://socialhistory.org/bwsa/biografie/hermans-l> (15-05-2016).

³⁴ Hendriks, 'De Geschiedenis van *De Roode Duivel*', 192.

³⁵ Ibidem, 192.

³⁶ Constandse, 'Correspondentie', *De Roode Duivel*, voorjaar 1925.

³⁷ Vegt, *Satirische Tijdschriften 1848-1940*, 85.

³⁸ Ten Broeke, 'Luim en jokernij', 120.

³⁹ Ibidem, 117

rale Unie. Er waren grote interne verschillen ten aanzien van de onderwijs- en sociale kwesties. In 1892 scheidde een groep progressieve liberalen zich af en vormden de *Radicale Bond*.⁴⁰ *Uilenspiegel* was links-liberaal ofwel progressief georiënteerd:⁴¹ een synthese van liberaal en sociaaldemocratisch gedachtegoed.⁴² Dit was vooral terug te zien in de houding ten aanzien van de schoolstrijd.⁴³ In tegenstelling tot het klassiek liberalisme was er in het sociaalliberalisme een grotere rol weggelegd voor de overheid onder andere in de economie en in het leven van individuen.⁴⁴

De liberale houding van *Uilenspiegel* is terug te zien in een los affiche genaamd: 'Proclamatie aan de 800,000 aanstaande Kiezers' gericht aan mogelijke toekomstige lezers van het blad. "Van alle bladen, bij welke het Nederlandse volk gewoon is voorlichting te zoeken op de vaak duistere wegen der politiek en van het openbare leven, is het weekblad *Uilenspiegel* verreweg het doelmatigste, omdat het u te midden van allen strijd uw goed humeur doet behouden. Het licht niet alleen voor, maar wekt ook op en vermaakt."⁴⁵ Hierin worden de drie belangrijkste elementen van *Uilenspiegel* benadrukt, namelijk: informeren, kritiek leveren, en vermaken. *Uilenspiegel* zou als gids dienen om de lezers te informeren over politiek en maatschappelijk engagement. Daarnaast wordt benadrukt dat *Uilenspiegel* niet enkel een informerende maar vooral ook vermakende functie had als satirisch weekblad. Deze proclamatie is representatief voor het heersende klimaat in de tweede helft van de negentiende eeuw. Maatschappelijk engagement werd steeds belangrijker en het verenigingsleven als uitdraging hiervan groeide explosief.⁴⁶ De redactie zag het als haar taak om het volk te informeren. Met name degenen die recentelijk het kiesrecht hadden verkregen waren hierbij een doelgroep. *Uilenspiegel* droeg hiermee bij aan het liberale ideaal van zelfontplooiing.⁴⁷ *Uilenspiegel* zou tot 1916 blijven bestaan. In de jaren na de Eerste Wereldoorlog werd de rol van de satirische bladen overgenomen door de radio en later televisie. Satirische columns en spotprenten zouden echter blijven voortbestaan in dag- en weekbladen.⁴⁸

⁴⁰ 'De liberale partijen' (versie 01-04-2001) https://www.politiekcompendium.nl/id/vh4vajovafyg/de_liberale_partijen (25-06-2016).

⁴¹ Ten Broeke, 'Luim en jokernij', 120.

⁴² Andrew Heywood, *Political Ideologies. An Introduction* (Hampshire/New York 2012) 26.

⁴³ Ten Broeke, 'Luim en jokernij', 120.

⁴⁴ Heywood, *Political Ideologies*, 26.

⁴⁵ Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam, (hierna: IISG), PM PM 2416 'Proclamatie aan de 800,000 aanstaande Kiezers.' (Amsterdam ??).

⁴⁶ Hoffman, *Civil Society*, 87.

⁴⁷ Heywood, *Political Ideologies*, 28-29.

⁴⁸ Vegt, *Satirische Tijdschriften 1848-1940*, 3.

Conclusie

De negentiende eeuw was een bloeitijd voor de satirische pers. De weekbladen vervulden een publieke functie door de politiek te bekritisieren en maatschappelijke problemen en onrechtvaardigheden te belichten. Er was sprake van een combinatie van ernst en humor. De ernst benadrukte dat de satiricus iets belangrijks te melden had, maar de humoristische wijze waarop het werd gepresenteerd haalden de scherpe kantjes van de kritiek.⁴⁹ De satirici bevonden zich in een precaire positie, balancerend op de grens tussen spot en laster.⁵⁰

Louis M. Hermans' werk in *De Roode Duivel* wordt gekenmerkt door zijn felle houding als revolutionair socialist. Hoewel hij uiteindelijk afstand zou nemen van zijn radicale standpunten werd zijn rol in 'de Duivel' niet snel vergeten. Hoewel *Uilenspiegel* door een anonieme redactie werd uitgebracht was had het een progressief liberaal karakter. Het blad richtte zich op het informeren, bekritisieren, en vermaken, van de lezers. Hoewel de periodieken *De Roode Duivel* en *Uilenspiegel* kritiek leverden vanuit verschillende politieke achtergronden, zal uit de volgende hoofdstukken blijken dat er ook overeenkomsten waren tussen de socialistische en liberale satire.

⁴⁹ Nieuwenhuis, *Onder het mom van satire*, 243.

⁵⁰ Ten Broeke, 'Luim en jokernij', 116.

Hoofdstuk II: Socialisten

Hoewel *De Rode Duivel* een socialistische signatuur had, ontkwamen belangrijke figuren binnen het socialisme zoals Ferdinand Domela Nieuwenhuis en Pieter Jelles Troelstra niet aan de nodige kritiek. Dit kan verklaard worden door het feit dat L.M. Hermans bij uitstek een revolutionair socialist was. Domela Nieuwenhuis en met name Troelstra zagen echter ook de voordelen van een democratische weg naar de uiteindelijke socialistische heilstaat. De verhoudingen tussen deze drie mannen stonden daarom vaak op scherp hoewel ze allen onder het vaandel van de sociaaldemocratie opereerden. Als liberaal blad was *Uilenspiegel* fel gekant tegen het gehele socialisme. Ook *Uilenspiegel* maakte echter een onderscheid tussen de twee stromingen van socialisten, waarbij het beduidend minder negatief was over de meer democratische socialisten. Het blad was met name kritisch ten aanzien van Domela Nieuwenhuis die werd gepresenteerd als de personificatie van de revolutionaire socialisten. Berichtgevingen over parlementaire Troelstra waren daarentegen milder van toon.

Ferdinand Domela Nieuwenhuis

Ferdinand Domela Nieuwenhuis (1846-1919) was de zoon van een predikant. Hij was een pionier van het Nederlandse socialisme. In 1882 werd de Sociaal-Democratische Bond (SDB) opgericht waarbij Domela Nieuwenhuis tot secretaris werd verkozen. Het door Domela Nieuwenhuis opgerichte blad *Recht voor Allen* ging al gauw als orgaan van de sociaaldemocraten dienen. Het duurde niet lang voordat Domela Nieuwenhuis beschouwd werd als de leider van de SDB. In 1888 werd Domela, als eerste en enig sociaal-democraat, tot lid van de Tweede Kamer verkozen waar hij tot 1891 zou blijven.⁵¹ In *Uilenspiegel* werd hij ook wel ‘Domela Schoterland’ genoemd doordat hij door kiesdistrict Schoterland was verkozen.⁵² Vanaf de oprichting bestonden er interne spanningen in de SDB tussen ‘parlementairen’ en ‘revolutionairen’. Met de oprichting van de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP) in 1894 was de splitsing tussen deze stromingen een feit. De leden van de SDAP wilden zich mengen in het parlementaire politieke debat. De SDB werd omgedoopt tot de Socialistenbond en hielden zich afzijdig van de parlementaire politiek. Domela Nieuwenhuis bleef tot 1898 lid

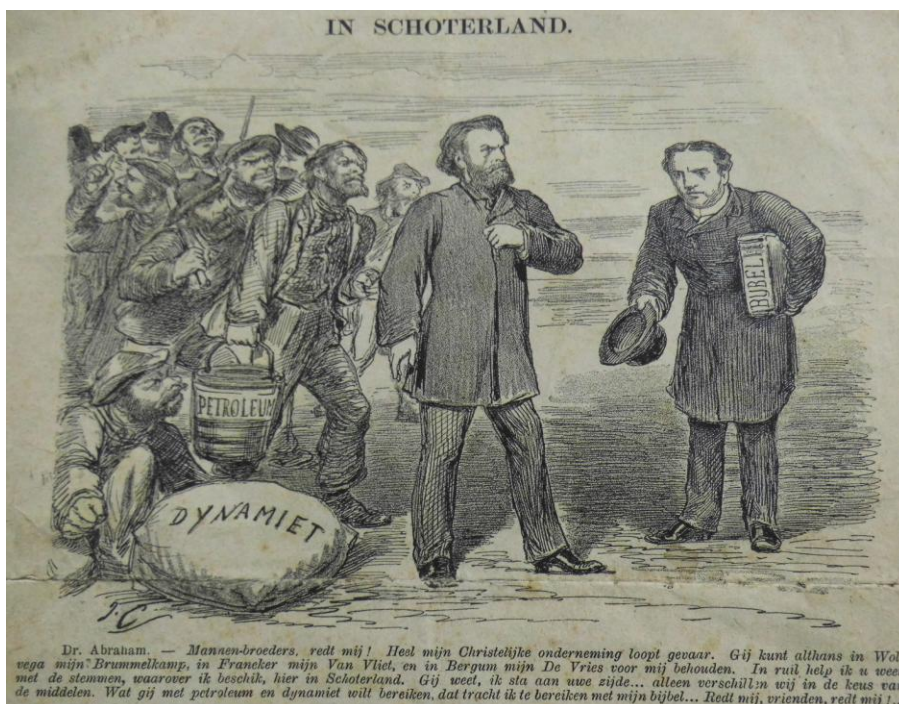
⁵¹ Wielenga, *Nederland in de Twintigste Eeuw*, 28-29.

⁵² ‘Kwik en Kwak’, *Uilenspiegel*, 17 november 1888. (Zie ook: *Uilenspiegel*, 29 november 1890).

van de Socialistenbond maar bekeerde zich uiteindelijk tot het Anarchisme. In 1900 ging wat er restte van de Socialistenbond op in de SDAP.⁵³

Zowel vanuit *De Roode Duivel* als *Uilenspiegel* was Domela Nieuwenhuis een veelbesproken subject. Hermans stelde de belangen van de socialisten boven de interne verschillen tussen de revolutionairen en parlementairen. Hoewel hij het niet altijd geheel eens was met de ideeën van Domela Nieuwenhuis bleef Hermans regelmatig zijn lezers adviseren om vooral ook *Recht voor Allen* te lezen.⁵⁴

Domela Nieuwenhuis werd in *Uilenspiegel* vaak gezien als representatie van het gehele socialisme en moest het dan ook vaak ontgelden in hun artikelen. Zo stond in de ‘Particuliere Telegraaf-kabel van Uilenspiegel’ op 21 april 1900 het volgende bericht: “Zwolle. Domela Nieuwenhuis heeft hier bij zijn vertrek bij vergissing een dynamietbom laten liggen.”⁵⁵ Hierbij werd Domela Nieuwenhuis, die lid was geweest van de Tweede Kamer, een zeer revolutionaire handeling toebedeeld. In de illustraties werden de socialisten afgebeeld als een roversbende met woeste baarden en bewapend met petroleum en dynamiet.⁵⁶ Domela Nieuwenhuis is hier de enige socialist die netjes doch strijkrachtig overkomt.

Afbeelding 1 ‘In Schoterland’, *Uilenspiegel*, 20 juni 1891.

⁵³ Harmsen, Ger, ‘Ferdinana Domela Nieuwenhuis’ (versie 19-01-2007) <https://socialhistory.org/bwsa/biografie/nieuwenhuis-f> (27-06-2016).

⁵⁴ ‘Leest!!! “Recht voor Allen” en de Volksbladen’, *De Roode Duivel*, 13 februari 1893. (Zie ook: *De Roode Duivel*, 2 januari 1893, 17 april 1893).

⁵⁵ ‘Particuliere Telgraaf-kabel van Uilenspiegel’, *Uilenspiegel*, 21 april 1900. (Zie ook: *Uilenspiegel* 21 maart 1891, 27 augustus 1892, 20 november 1892, 31 maart 1894)

⁵⁶ ‘In Schoterland’, *Uilenspiegel*, 20 juni 1891.

Een felle kritiek vanuit *Uilenspiegel* op de socialisten was dat de leiders van deze beweging zelf geen arbeiders waren. Hoewel men zich pretendeert in te zetten voor de rechten van de arbeiders, hadden zowel Domela Nieuwenhuis en Troelstra zelf een gegoede achtergrond. Een ander element van deze kritiek is het feit dat de belangrijkste leiders van de socialisten zelf een comfortabel leven leidden, terwijl ze de arbeiders uitbuiten en laten creperen. Volgens *Uilenspiegel* hebben hooggeplaatste socialisten een goed inkomen en laten hun partijleden lijden. “Op den gedenkdag der Commune gaf Domela Schoterhuis aan zijne vrienden een diner *Walhalla*. Daar men om de bekende redenen niet aan een weelderigen disch wil aanzitten, bestond het menu uit droge aardappelen. Domela had echter vooraf thuis het noodige gebruikt.”⁵⁷ Ook zou Domela Nieuwenhuis als leiderschapsfiguur een weinig actief en laf voorbeeld zijn voor zijn partijgenoten: “Als er iets gedaan moet worden waarbij klappen op te loopen zijn, dan is Domela zelf er nooit bij.”⁵⁸

De houding van *De Roode Duivel* ten aanzien van Domela Nieuwenhuis was ambivalent. Uit het vorige hoofdstuk bleek dat Hermans een zekere erkenning zocht bij hem, een die hij niet echter kreeg. In *De Roode Duivel* bleef Hermans advertenties plaatsen voor Domela Nieuwenhuis zijn blad *Recht voor Allen*. De tweestrijd tussen de revolutionairen en parlementairen kwam echter regelmatig aan bod. Hermans hekelde de Tweede Kamer, dat het dan ook regelmatig moest ontgelden in *De Roode Duivel*. Dit blijkt onder andere uit het artikel ‘Wat is een Tweede Kamer?’: “[...] Een toevluchtsoord voor onnoozelen en armen van geest.- De hoer van het kapitaal.- [...] Een gaarkeuken van parlementaire poespasjes.- [...]”⁵⁹ De interne verschillen binnen de Sociaal-Democratische Bond gingen zo ver dat de afdeling Maastricht een motie aannam om *De Roode Duivel* niet langer te verspreiden. Deze motie was vrij overbodig volgens Hermans, gezien het feit dat geen enkele afdeling van de SDB meewerkte aan de verspreiding van ‘De Duivel’.⁶⁰ Een week later schreef *De Roode Duivel* nog een reactie op deze motie: “Laten wij, socialisten, (elk op zijne wijze) propaganda maken voor het Socialisme. Laten wij niet hooghartig den staf breken over of haar die dezelfde zaak, maar met andere wapens strijdt [...]”⁶¹ De motie van Maastricht en de reacties erop zijn toonaangevend voor de precaire verhoudingen binnen de socialistische beweging aan het einde van de negen-

⁵⁷ ‘Particuliere Telgraaf-kabel van Uilenspiegel’, *Uilenspiegel*, 21 maart 1891.

⁵⁸ ‘Kwik en Kwak’, *Uilenspiegel*, 26 november 1892.

⁵⁹ ‘Wat is een Tweede Kamer?’, *De Roode Duivel*, 8 mei 1893.

⁶⁰ ‘Ketterjagerij’, *De Roode Duivel*, 20 februari 1893.

⁶¹ ‘In zake: „de motie Maastricht.”, *De Roode Duivel*, 27 februari 1893.

tiende eeuw. Hoewel Hermans kritiek bleef uitten op de democratische socialisten, benadrukte hij daarnaast dat de socialistische belangen de interne conflicten moesten overstijgen.⁶²

Pieter Jelles Troelstra

Pieter Jelles Troelstra (1860-1930) was de zoon van een rijksontvanger van belastingen, en zou zelf later advocaat worden. Troelstra was een van de oprichters en leiders van de in 1894 opgerichte SDAP. Met de nieuw opgerichte SDAP wilde de socialisten via het parlement invloed uitoefenen op de politiek. Van 1893 tot 1896 bracht Troelstra tevens het blad *De Baanbreker* uit. Hij zou zich dertig jaar lang actief blijven inzetten voor de SDAP.⁶³

De revolutionaire Hermans was zeer kritisch ten aanzien van Troelstra en zijn parlementaire weg. ‘De Duivel’ stelde een aantal alternatieve titels voor voor Troelstra’s blad *De Baanbreker*, onder andere: ‘De ge-lei-de-lij-ke Weg’; ‘De Weg naar het Parlement’; ‘De gulden Middenweg’; en ‘De Echo der Tweede Kamer-kandidaten’.⁶⁴ De redactie van *De Roode Duivel* was dus bepaald geen aanhanger van Troelstra. In 1897 gebeurde echter iets opmerkelijks. In de twee kiesdistricten van Utrecht stelde Troelstra zich verkiesbaar voor de Tweede Kamer. Om verkiesbaar te worden gesteld had men tachtig namen nodig, die aan het stadhuis bekend gemaakt werden. *Vooruit*, het orgaan van de bond van spoorwegpersoneel ‘Recht en Plicht’, publiceerde deze 24 namen en gaf de directie van de spoorwegen daarmee een handvat om personeel te straffen. *De Roode Duivel* schreef hierop als reactie: “De kandidatuur van Troelstra bezit niet onze sympathie, [...] maar wil men hem bestrijden, men doe dat openlijk in vergaderingen alwaar hij optreedt [...] Wie echter zoo smerig vuilt als het orgaan van >>Recht en Plicht<<, verbeurt het recht op den naam van strijder en moest behandeld worden gelijk de schooljongens den klikkert behandelen en wel met een ongenadig pak voor zijn achterste.”⁶⁵

Op een lezing met als onderwerp ‘De strijd om het bestaan’ kregen Troelstra en Hermans beiden de kans om te spreken. Anti-revolutionair weekblad *De Twee Provinciën* schreef een verslag over de lezing en gaf ook kort commentaar op de twee socialistische sprekers. “Deze heeren, die beiden vurige socialisten zijn, al is Mr. Troelstra meer beschaafd en ontwikkeld [...]”⁶⁶ De anti-revolutionairen gebruiken hier dezelfde termen die in de liberale sati-

⁶² ‘Een Toevluchtsoord voor het Roode Spook te Zutphen’, *De Roode Duivel*, 22 januari 1894. (Zie ook: 14 augustus 1893, 16 april 1894).

⁶³ Mellink, Albert, ‘Pieter Jelles Troelstra’ (versie 25-08-2003) <https://socialhistory.org/bwsa/biografie/troelstra-p> (26-06-2016).

⁶⁴ ‘Nieuwe Titels voor “De Baanbreker”’, *De Roode Duivel*, 8 april 1895.

⁶⁵ ‘Een Ploertenstreek’, *De Roode Duivel*, 28 juni 1897.

⁶⁶ ‘Ze voelen Nattigheid’, *De Roode Duivel*, 2 december 1895.

re ten aanzien van de revolutionaire en parlementaire socialisten vaak werden gebruikt, namelijk dat van ‘beschaafdheid’ en ‘ontwikkeldheid’ ofwel ‘fatsoen’. De tegenstanders van het socialisme gaven een zekere voorkeur aan Pieter Jelles Troelstra die een meer gematigde houding aannam dan de revolutionaire socialisten. De termen ‘fatsoenlijk’ en ‘onfatsoenlijk’ zorgde voor een onderscheid tussen revolutionairen en parlementairen binnen het socialisme. Het socialisme in het algemeen wordt in het liberale *Uilenspiegel* als onfatsoenlijk beschouwd.

Op persoonlijk niveau werd er een verder onderscheid gemaakt tussen fatsoenlijke en onfatsoenlijke socialisten. “Frisia. – Wat wilt gij toch van mij? Met uwe Domela’s en uwe Okma’s hebt gij mijn fatsoenlijken naam reeds meer dan erg gecompromitteerd. Moet ik mij om uwentwil geheel door mijne zusters laten uits’ooten?”⁶⁷ De socialisten tasten hier de zogenaamde fatsoenlijke naam van het gewest Friesland aan. In een rubriek van Kwik en Kwak wordt Pieter Jelles Troelstra echter ook fatsoenlijk genoemd: “Pieter. Je hebt je tot dusver in die zaak netjes en fatsoenlijk gedragen,”⁶⁸ Revolutionaire socialisten werden dus als meer onfatsoenlijk beschouwd dan de socialisten die bereid waren om de parlementaire weg te bewandelen. Hermans was zich bewust van het gebruik van de termen fatsoenlijk en onfatsoenlijk in de satire over de socialisten. Als reactie ging hij de termen in zijn eigen satire ook gebruiken. In de ‘Horoskoop voor het Jaar 1895’ doet ‘de Duivel’ de voorspelling: “De fatsoenlijke socialisten zullen nog fatsoenlijker worden, [...] en de onfatsoenlijke socialisten zullen in de doos gestopt worden.”⁶⁹ Dit parasiteren van taalgebruik is een kenmerk van de negentiende-eeuwse satire. Parasiteren is het gebruik maken termen die worden gebruikt door degenen die worden bekritiseerd, en deze tegen ze te keren.⁷⁰

Uilenspiegel richtte zich veel scherper op de verhoudingen binnen de socialistische bewegingen dan dat *De Roode Duivel* deed. Zo benadrukte *Uilenspiegel* bijvoorbeeld dat de leiders van de SDB zelf géén arbeiders waren, maar heren van vrij goede komaf. Deze heren pretendeerden dat de arbeiders meer kiesrecht eisten, maar volgens de *Uilenspiegel* waren de arbeiders hierbij zelf nooit aan het woord. “De werkman wenscht het kiezersrecht, [...] Het staat in elke volkscurant; [...] De werkman schrijft die krant wel niet, Maar dat beteekent niets, hoor, [...] Maar heeren schrijven nu met vlijt De volkscuranten vol, en kijk! Dat is

⁶⁷ ‘In Friesland’, *Uilenspiegel*, 21 maart 1891.

⁶⁸ ‘Kwik en Kwak’, *Uilenspiegel*, 2 juli 1898.

⁶⁹ ‘Horoskoop voor het Jaar 1895’ *De Roode Duivel*, 31 december 1894.

⁷⁰ Nieuwenhuis, *Onder het mom van satire*, 242.

precies gelijk.”⁷¹ De kranten gaven volgens *Uilenspiegel* dus geen correcte representatie van de wensen van de arbeiders. Wanneer er in 1900 een vrouw werd verkozen tot lid van het partijbestuur van de SDAP benadrukt *Uilenspiegel* het feit dat deze dame uit de bourgeoisie kwam, en geen arbeidersvrouw was.⁷² Hoewel de socialisten pretendeerden de arbeiders te representeren was het opvallend dat de leiders van de beweging zelf van gegoede komaf waren en geen deel uitmaakten van het arbeidersmilieu. Het feit dat ze geld verdienden aan hun politieke carrière maakte deze socialistische leiders in de ogen van *Uilenspiegel* tot kapitalisten.

Conclusie

De houding van *De Roode Duivel* ten aanzien van de democratische socialisten is ietwat ambivalent. Hermans is vaak zeer kritisch ten aanzien van het optreden van de parlementaire Troelstra. Anderzijds stelt Hermans geregeld dat het niet uitmaakt hoe de socialisten strijden, als men zich maar inzet voor het einddoel van de socialistische heilsstaat. Domela Nieuwenhuis werd door Hermans in *De Roode Duivel* nauwelijks bekritiseerd, ondanks het feit dat ook hij lid was geweest van de Tweede Kamer. De Tweede Kamer moet het wel regelmatig ontgelden en wordt niet als een legitieme weg beschouwd om macht te verkrijgen voor het proletariaat.

Veel van het taalgebruik in ‘De Duivel’ is typisch socialistisch met termen als ‘broeder’, ‘revolutie’, ‘strijd’. Dit revolutionaire beeld van de woeste strijders wordt door *Uilenspiegel* gebruikt om de socialisten te bespotten en als ‘onfatsoenlijk’ te verklaren. Zelf gebruikte het liberale blad vaak termen als ‘vooruitgang’ en ‘fatsoen’, ze gaven zichzelf als beschaafd weer en hun tegenstanders als primitief. Er werd echter wel degelijk een onderscheid gemaakt tussen de meer fatsoenlijk en onfatsoenlijk socialisten. De socialisten die bereid waren om via de parlementaire weg invloed uit te oefenen op de politiek, zoals Troelstra, werden als meer fatsoenlijk beschouwd dan de strijdlustige revolutionairen. Domela Nieuwenhuis werd in *Uilenspiegel* gezien als de personificatie van de revolutionaire socialisten.

Een veelgebruikt thema in de satire over de socialistische leiders is dat van hypocrisie. Mensen als Domela Nieuwenhuis en Troelstra pretendeerden voor de arbeiders te strijden, maar hadden zelf een gegoede achtergrond. Ook zouden de leiders geld verdienen over de ruggen van de socialistische arbeiders. In principe is men dus kapitalistisch. Dit komt overeen

⁷¹ ‘Lustig en Leerzaam Lied’, *Uilenspiegel*, 13 november 1893. (Zie ook: *Uilenspiegel*, 11 januari 1896, 21 april 1900).

⁷² ‘Kwik en Kwak’, *Uilenspiegel*, 21 april 1900 .

met de kritiek die werd gegeven ten aanzien van het Leger des Heils uit het volgend hoofdstuk. Men pretendeert mensen te helpen maar buit ze heimelijk uit.

Hoofdstuk III: Vrouwen

In de negentiende eeuw werden vrouwen steeds meer zichtbaar in de maatschappij. Vrouwen als Wilhelmina Drucker vielen op door hun inzet voor vrouwenrechten. Mevrouw Blommers was landelijk bekend om een geheel andere reden. Blommers was bekend door haar zeer publiekelijke affectie voor het Nederlandse koningshuis. Hiermee maakte ze zich populair onder de aanhangers van het koningshuis, maar werd bespot door de tegenstanders ervan. Waar Blommers wekelijks werd bespot in *De Roode Duivel*, bleef ze in *Uilenspiegel* onbesproken. *Uilenspiegel* was een van de weinige satirische weekbladen dat een positieve rol voor het koningshuis in de maatschappij zag, namelijk als verbindend nationaal element.⁷³ Er was dus geen directe aanleiding om de dame te bespotten.

Jacoba Johanna Blommers

Jacoba Johanna Blommers (1832-1911) ook wel ‘Mevrouw Blommers’, ‘Ka Blommers’, of ‘Oranje Ka’, was een fervent aanhangster van het Nederlandse koningshuis. Ze stond erom bekend dat ze haar huis, aan de Oranjestraat in Wijk C van Utrecht, van onder tot boven versierde met vlaggen en slingers wanneer een Koninklijke verjaardag of andere belangrijke gebeurtenis voor het koningshuis plaatsvond. Hiermee maakte ze zich geliefd in haar wijk waar veel koningsgezinden woonden.⁷⁴ Haar voorliefde voor het koningshuis werd haar echter niet in dank afgenomen door *De Roode Duivel* dat sterk tegen het koningshuis was, Mevrouw Blommers werd dan ook regelmatig bespot in *De Roode Duivel*.

De wijze waarop Mevrouw Blommers wordt weergegeven onderscheid zich van andere figuren die worden bekritiseerd. Blommers wordt geregeld genoemd in de korte stukjes van ‘Telegrammen’ en ‘De Telegraafkabel’. De meest opvallende wijze waarop ze voorkomt is echter in de vorm van een fictieve ingezonden brief. In *De Roode Duivel* staan geregeld brieven die zogenaamd door Mevrouw Blommers zijn ingezonden, vaak met kritieken over het socialisme en veel lof voor het koningshuis, waarna de redactie van ‘De Duivel’ vaak een korte reactie geeft op de inhoud van de brief. Deze stijl van deze brieven is zeer bijzonder, ze zijn namelijk geschreven in een stads dialect. Deze fictieve correspondenties waren populair

⁷³ Ten Broeke, ‘Luim en jokernij’, 120.

⁷⁴ VVG ‘Koninginnedag’ (versie 26-04/02-05-2004)

<http://www.gendergeschiedenis.nl/nl/weken/2004/week18.html> (15-08-2016).

in de satirische pers, omdat men tegenstanders woorden in de mond kon leggen en op deze manier in diskrediet brengen.⁷⁵

De eerste ‘ingezonden brief’ van mevrouw Blommers werd gepubliceerd in het negentwintigste nummer van *De Roode Duivel*, op 13 februari 1893. *De Roode Duivel* had zogenaamd een briefwisseling in handen gekregen tussen de secretaris van de koningin en mevrouw Blommers. De secretaris bedankt hierin Blommers voor haar steun aan het koningshuis. Het ‘antwoord’ van Blommers is toonaangevend voor de wijze waarop ze in *De Roode Duivel* weergegeven wordt. “Meheir de sjikkeretaris. Ik was allemaggies blei toen ik uwers brieu in hande kreeg enne belooft uwes dat ikke steeds soo door sal blijffe gaan met te porstresteerre tege de rooie oproermaakes.”⁷⁶ De brief is geschreven zoals een zeer plat volks accent zou klinken. Ook is de tekst vervuld met taalfouten en is er geen enkele sprake van enige etiquette in het adresseren van de secretaris van de koningin. Blommers wordt neergezet als een ordinair volks wijf. Daarnaast staat in deze brief het steeds wederkerende thema van het zogenaamde dronkenschap van het koningshuis en de oranjeliefhebbers, waaronder Mevrouw Blommers. Er is vrijwel geen enkele tekst over de aanhangers van de Koninklijke familie waarin niet wordt gerept over jenever: “Je mot denke hoe meer jenefer hoe minder ontfredenhijt en hoe meer oranjelievde,”⁷⁷ zoals ‘Frou Blommers’ het mooi weet te verwoorden.

De belangrijkste elementen in de satire over Blommers zijn haar obsessie met het koningshuis, haar voorliefde voor jenever, haar seksuele behoeften, en haar platte taalgebruik. Daarnaast wordt haar identiteit grotendeels bepaald door weduwschap, en

Afbeelding 2 ‘Beroemde Tijdgenooten’, *De Roode Duivel*, 6 maart 1893.

⁷⁵ Ibidem, 118-119.

⁷⁶ ‘Eene Koninklijke Dankbetuiging’, *De Roode Duivel*, 13 februari 1893. (Zie ook: *De Roode Duivel*, 6 maart 1893, 27 maart 1893, 3 april 1893, 10 april 1893, 25 september 1893, 9 oktober 1893, 25 juni 1894, 1 juli 1895).

⁷⁷ ‘Eene Koninklijke Dankbetuiging’, *De Roode Duivel*, 13 februari 1893. (Zie ook: *De Roode Duivel*, 22 augustus 1892, 12 september 1892, 27 februari 1893, 6 maart 1893, 27 maart 1893, 3 april 1893, 10 april 1893, 8 mei 1893, 22 mei 1893, 10 juli 1893, 17 juli 1893, 28 augustus 1893, 25 september 1893, 23 oktober 1893, 13 november 1893, 12 februari 1894, 19 februari 1894, 5 maart 1894, 31 december 1894, 21 oktober 1895, 12 juli 1897, 8 november 1897).

haar uiterlijk.⁷⁸ Blommers wordt weergegeven als iemand die naar het huwelijk verlangd, waarschijnlijk omdat ze als weduwe al getrouwd was geweest. In een fictief interview zegt mevrouw Blommers dat ze wel een derde man zou willen trouwen. Vervolgens begint de dame te flirten met de interviewer die zijn angst over het idee niet kan omschrijven.⁷⁹ Opvallend is dat er vooral bij vrouwen wordt gewezen op hun burgerlijke status, of dit ongetrouwd, getrouwd, of weduwe is. Bij mannen wordt er nauwelijks aandacht besteed aan hun gebrek aan partner of getrouwde status. De maatschappelijke positie van de vrouw werd echter bepaald door haar positie ten aanzien van de man. Mevrouw Blommers is een weduwe, een feit dat vaak wordt benadrukt.⁸⁰

Wilhelmina Drucker

Wilhelmina Elisabeth Lensing (1847-1925) was een radicaal-feministe uit Amsterdam, ze noemde zich Drucker naar haar vader die haar niet erkende. In oktober 1889 richtte Drucker, met behulp van een aantal andere vrouwen, de Vrije Vrouwenvereniging (VfV) op. De VfV streefde de juridische, economische, en politieke gelijkstelling van vrouwen na. Drucker pleitte voor het vrouwenkiesrecht en voor gelijke arbeidsvoorwaarden voor mannen en vrouwen.⁸¹ Verder zette Drucker zich in voor gelijkheid op gebied van huwelijk en seksualiteit. Hierbij stelde ze zaken als de ondergeschiktheid van de vrouw aan haar echtgenoot, de dubbele seksuele moraal ten aanzien van mannen en vrouwen, en het idee dat vrouwen veroordeeld waren tot huwelijk en moederschap, aan de kaak. In het in 1893 opgerichte blad *Evolutie* verklaarde de VfV zich onafhankelijk van politieke partijen.⁸²

Wilhelmina Drucker en de VfV werden vaak en vernietigend bespot in zowel de socialistische als liberale satirische pers. Satire is hoofdzakelijk gebaseerd op het humoristisch maken van kenmerken die een persoon of beweging buiten de geaccepteerde normen van een samenleving laten vallen. “Mevrouw Wilhelmina Drukte. – Eene geëmancipeerde met verf en poeder besmeerde, de mannen als de pest hatende, toch altijd over hen pratende, met zichzelf dweepende, altijd een eerewacht achter zich sleepende, trouwgrage ouwe vrijster.”⁸³ In één zin wordt het stereotiep beeld over Drucker uiteengezet. Drucker werd als ‘onvrouwelijk’

⁷⁸ ‘Beroemde Tijdgenooten’, *De Roode Duivel*, 6 maart 1893.

⁷⁹ ‘Interview met Mevr. Blommers bijgenaamd Oranje-ka’, *De Roode Duivel*, 6 maart 1893.

⁸⁰ ‘Groote Extra-Ordinaire Nationale Tentoonstelling’, *De Roode Duivel*, 2 oktober 1893. (Zie ook: *De Roode Duivel*, 9 oktober 1893, 23 oktober 1893, 27 november 1893, 12 februari 1894, 26 maart 1894, 20 augustus, 31 december 1894, 30 augustus 1897).

⁸¹ Everhard, Myriam, ‘Lensing, Wilhelmina Elisabeth’ (versie 10-02-2003) <https://socialhistory.org/bwsa/biografie/lensing> (07-08-2016).

⁸² Ibidem, (07-08-2016).

⁸³ ‘Proeve van een Nieuwe Encyclopaedie’, *De Roode Duivel*, 12 februari 1894.

gezien omdat ze zich in het openbaar sprak, strijdbaar was, en taboes doorbrak.⁸⁴ De kenmerken die *De Roode Duivel* het meest gebruikt voor Drucker zijn: haar uiterlijk, leeftijd, en het feit dat ze ongetrouwd is maar stiekem wel een grote trouwens heeft. Net als bij Mevrouw Blommers wordt de maatschappelijke status van Drucker, ongetrouwd, met grote regelmaat benadrukt. “Japan. De Zoon van den Mikado (vorst) van Japan, die eene echtgenoot zoekt, heeft onder de vele aanbiedingen van bevallige dames ook een schrijven van Mevrouw Drukter uit Amsterdam ontvangen, waarin genoemde dame met maagdelijke schaamte te kennen gegeven geeft, dat hare hand en hart nog te krijgen zijn als de vorstenzoon genegen was haar te huwen hij het maar voor het zeggen had. Een portret en signalement vergezelde het schrijven.”⁸⁵ Een van de misstanden die Drucker aanvocht was het feit dat de vrouwelijke identiteit werd bepaald door het huwelijk en opvolgende moederschap.⁸⁶ In de negentiende eeuw was dit geen populaire opinie.

Dit beeld van de vrouw heerste ook in het liberale weekblad *Uilenspiegel*. In een dialoog tussen Kwik en Kwak gaat het over juffrouw Cohen die alle rechten van vaders wil afschaffen. “Kwik. – Juffrouw Cohen wilde afschaffing van alle rechten der vaders, wettige en onwettige. Kwak. – Zie je wel, daar heb je het al! Maar waarom niet in eens een radicale maatregel, en de vaders zelf afgeschaft? Kwik. – Nee, dat niet. De juffrouw heeft altijd nog hoop.”⁸⁷ De kwestie gaat hier in eerste instantie over het vrij radicale idee van een vrouw om de rechten van vaders af te schaffen. Het eindigt echter met het beeld dat de vrouw in kwestie geen man kan vinden om kinderen mee te verwekken.

⁸⁴ Kloek, *1001 Vrouwen uit de Nederlandse Geschiedenis*, 1082-1083.

⁸⁵ ‘Telegrammen’, *De Roode Duivel*, 21 januari 1895. (Zie ook: 5 december 1892, 8 mei 1893, 15 mei 1893, 28 augustus 1893, 12 februari 1894, 11 juni 1894, 31 december 1894, 21 januari 1895, 28 januari 1895, 4 februari 1895, 8 februari 1895, 9 december 1895, 7 december 1896, 14 januari 1897, 13 december 1897).

⁸⁶ Everhard, Myriam, ‘Lensing, Wilhelmina Elisabeth’ (versie 10-02-2003) <https://socialhistory.org/bwsa/biografie/lensing> (07-08-2016).

⁸⁷ ‘Kwik en Kwak’, *Uilenspiegel*, 11 januari 1896.

Naast de nadruk op leeftijd, maatschappelijke status, en trouwzucht, was ook uiterlijk een belangrijke factor binnen de satire over vrouwen. Ook Drucker ontkwam niet aan het fysieke oordeel. In 'De Geïllustreerde Bijbel voor de Jeugd no. 47' staat Joseph (zoon van Jakob) afgebeeld met de vrouw van Potiphar, in het onderschrift maakt de redactie een opmerking over Drucker: "[...]Mevrouw Pothiphar, die nog mooier was, aldus zegt de heilige schrift als Mina Drucker, wat ons echter ongelooflijk toeschijnt."⁸⁸ Ook

Afbeelding 3 'Mevrouw Drukte aan haar toilet', *De Roode Duivel*, 21 oktober 1895.

scheen er een illustratie van Drucker met de titel 'Mevrouw Drukte aan haar Toilet'.⁸⁹ Het gaat hierbij om een niet al te flatterende afbeelding waarop Drucker zichzelf opmaakt met een verfkwas en wordt er gesuggereerd dat Drucker een pruik draagt. Niet alleen vrouwen werden echter bekritiseerd op hun uiterlijk, ook mannen ontkwamen hier niet aan. Voor illustraties werden fysieke kenmerken uitvergroot, hiermee bleef de persoon die bekritiseerd werd herkenbaar en tegelijkertijd lachwekkend gemaakt. Een voorbeeld hiervan is de onderstaande afbeelding van de heer Schaepman.⁹⁰ Mannen werden buiten illustraties echter vrijwel nooit

Afbeelding 4 'Schaepman als Eere-Zwaaf', *Uilenspiegel*, 12 februari 1894.

⁸⁸ 'De geïllustreerde bijbel voor de jeugd no. 47', *De Roode Duivel*, 4 juni 1894.

⁸⁹ 'Mevrouw Drukte aan haar toilet', *De Roode Duivel*, 21 oktober 1895.

⁹⁰ 'Schaepman als Eere-Zwaaf', *Uilenspiegel*, 4 juni 1894.

op basis van hun uiterlijk bespot, vrouwen wel.

De Vrije Vrouwenvereniging (VJV) wordt door zowel *De Roode Duivel* als *Uilenspiegel* gehekeld. De vereniging en met name voorzitter Wilhelmina Drucker worden herhaaldelijk neergezet als mannenhaatsters. Onderliggend aan deze haat ligt daarentegen vaak wel de schijnbare behoefte om te trouwen. “Kwik. – In de Vrije Vrouwenvereniging is het denkbeeld geopperd om alle kinderen voortaan den naam der moeder, in plaats van dien des vaders, te doen dragen, opdat natuurlijke kinderen niet meer van wettige te onderscheiden zouden zijn. Kwak. – Kom, dat is maar een voorwendseltje. Het zal weer te doen wezen om den man iets van zijne beteekenis te ontnemen.”⁹¹ *Uilenspiegel* schept hiermee een beeld van de VJV dat de beweging zich enkel inspant om mannen te dwarsbomen, in plaats van meer rechten voor vrouwen te verkrijgen.

Dat de redactie van *De Roode Duivel* niets tegen vrouwen zelf had blijkt wel uit de ‘Correspondentie’ sectie in de 25^e uitgave van het blad. De redactie vraagt aan lezeressen of zij ook een bijdrage zouden willen inzenden voor het blad, gezien het feit dat alles door mannen wordt geschreven maar dat dit niet als uitgangspunt van ‘De Duivel’ wordt beschouwd. “Al onze medewerkers zijn... mannen. Zou niet een der leden van het schoone geslacht een of ander voor ons blad willen vervaardigen.”⁹² Opvallend is wel weer dat men naar vrouwen refereert als ‘het schoone geslacht’, wanneer men iets positiefs schrijft over vrouwen worden ze mooi genoemd, als men het echter niet met een vrouw eens zijn, vallen eerder termen als en vrijster zoals over Wilhelmina Drucker en Mevrouw Blommers. Anderzijds probeert men natuurlijk ook vrouwen ertoe te vleien om een stuk tekst in te zenden.

Conclusie

Het zal geen toeval zijn dat Wilhelmina Drucker juist door de satirici werd neergezet als hetgeen waar ze tegen streed. Drucker werd gereduceerd tot een hysterische, trouwgrage, en onaanneembare vrouw. Zowel in de socialistische als liberale satirische pers wordt er bij vrouwen een nadruk gelegd op de maatschappelijke positie van de vrouw. Bij vrijwel ieder stuk over vrouwen wordt aangegeven of de vrouw in kwestie getrouwd, ongetrouwd, of weduwe was. Daarnaast werden vrouwen met name bespot op hun uiterlijk en leeftijd. De VJV die streed voor de rechten van de vrouw werd afgedaan als een groep hysterische vrouwen, hun inhoudelijke ideeën werden nauwelijks genoemd. Mannen werden daarentegen bespot op basis van hun gedachtegoed, niet op uiterlijk of maatschappelijke status.

⁹¹ ‘Kwik en Kwak’, *Uilenspiegel*, 11 januari 1896.

⁹² ‘Correspondentie’, *De Roode Duivel*, 16 januari 1893.

Wanneer men de satire over vrouwen vergelijkt met dat over de socialisten uit het vorige hoofdstuk zijn er duidelijke verschillen aan te wijzen. Vrouwen in het algemeen worden bespot met hun uiterlijk, maatschappelijke status, en leeftijd. De socialisten worden daarentegen vrijwel alleen op basis van hun politieke opvattingen en handelingen bespot. Satirici maken dus een sterk onderscheid tussen mannen en vrouwen binnen hun satire.

Hoofdstuk IV: Volksverheffers

Aan het einde van de negentiende en begin twintigste eeuw werd duidelijk dat de abominabele woon- en werkomstandigheden van de arbeiders een maatschappelijk probleem waren geworden, dat in de politiek bekend zou staan als ‘de sociale kwestie’.⁹³ Volksverheffers poogden het lot van deze arbeiders te verbeteren door bijvoorbeeld alcoholgebruik in te perken.⁹⁴ Daarnaast werkte ook de christelijke organisatie Leger des Heils aan de verbetering van de levensomstandigheden. De werkzaamheden van de volksverheffers en ‘het Leger’ werd ze niet altijd in dank afgenomen in *De Roode Duivel* en *Uilenspiegel*.

Volksverheffers

De volksverheffers die in grote getallen voorkwamen aan het einde van de negentiende eeuw, werden minder genoemd in de satirische pers dan de socialisten en vrouwen. In de satirische weekbladen werd wel enkele keren gesproken over de anti-alcoholverenigingen. Deze verenigingen van geheelonthouders wilden alcohol verbieden of in ieder geval sterk beperken.⁹⁵ *De Roode Duivel* ging een directe confrontatie met deze geheelonthouders niet uit de weg. In september 1895 had de redactie een tip gekregen dat er een opvallende advertentie stond in ‘Kerkelijk Nieuws- en Advertentieblad’ van 19 augustus 1895, vakorgaan van de Rooms-katholieke geestelijkheid. Tussen de advertenties voor kerkorgels en kerkstoelen prijkte een aanbieding voor jenever. ‘De Duivel’ riep de anti-alcoholverenigingen ‘Sluit Schiedam’ en ‘Blauwe Knoop’ op om voortaan hun pijlen te richten op de drinkende pastoors en andere geestelijken in plaats van de arbeiders.⁹⁶

Twee weken later verscheen opnieuw een bericht in *De Roode Duivel*: ‘Aan de Geheel Onthouders!’. ‘Waarom hebt gijlieden met geen enkel woord gerept over onze aanmaning in No. 5 van ons blad [...] om u niet alleen te wenden tot den arbeider en het te doen voorkomen als ware die stand geheel en al gealkoholiseerd? Durft gij geen priester of andere groote oomes aan? [...] O, halfheid en eenzijdigheid, uw naam is geheel onthouder.’⁹⁷ *De Roode Duivel* was kritisch ten aanzien van de geheelonthouders omdat dezen zich hoofdzakelijk richtten tegen de arbeiders. De geheelonthouders schepten het beeld dat enkel arbeiders aan overmatig alcohol gebruik deden. *De Roode Duivel* gaf hiermee haar satire over de anti-

⁹³ Wielinga, *Nederland in de Twintigste Eeuw*, 24-28.

⁹⁴ Smit, *De Volksverheffers*, 255.

⁹⁵ Ibidem, 255.

⁹⁶ ‘Alleenzaligmakende Klare’, *De Roode Duivel*, 2 september 1895.

⁹⁷ ‘Aan de Geheel Onthouders!’, *De Roode Duivel*, 16 september 1895.

alcoholverenigingen een dimensie van de klassenstrijd, waarbij men zich ook richtte op de ongelijke behandeling van arbeiders, de kerk, en andere hoogstaande figuren.⁹⁸

Ook het liberale blad *Uilenspiegel* was kritisch ten aanzien van de anti-alcohol bewegingen. Ook hier moest geheelonthoudersbeweging ‘Blauwe Knoop’ het ontgelden. “Men verneemt, dat B. en W. van Schiedam, om te voldoen aan het verzoek van den Brandersbond, hebben bepaald, dat het van gemeentewege vastgestelde merk voor de echte, onvervalschte Schiedamsche jenever zal zijn een blauwe knoop.”⁹⁹ Het is natuurlijk veelzeggend als men het symbool van een geheelonthoudersvereniging wil gebruiken als merkteken voor Schiedamse jenever. In zowel de socialistische als liberale satirische pers was men kritisch ten aanzien van de drankbestrijders. De alcohol afschaffers werden vrijwel altijd weergegeven als de grootste drankliefhebbers. “’t Afschaffings-genootschap hier ter stede looft aan diegene, welke een drank uitvindt, die de jenever overtreft, een hooge prijs uit, bestaande in eenige branderijen voor de fabricceering er van.”¹⁰⁰

Het Leger des Heils

Een andere organisatie die eraan werkte om het volk te verheffen was het Leger des Heils, in 1887 vanuit Engeland ook in Nederland opgezet. Het Leger des Heils (dat nog steeds bestaat) was een organisatie die maatschappelijke hulpverlening bood aan onder andere daklozen, prostituees, en alcoholisten. ‘Het Leger’ deed dit vanuit een protestants christelijke achtergrond.¹⁰¹ Niet iedereen was echter positief over Het Leger des Heils, in *De Roode Duivel* werd de organisatie wekelijks bekritiseerd. Als christelijke organisatie werd het Leger des Heils veelal op dezelfde wijze bespot als de kerk, namelijk alsof ze overtreders van alle regels die de Bijbel hen had opgedragen. Clerici en andere uitdragers van het geloof werden zo afgeschilderd als de grootste zondaars. De geheelonthouders werden op eenzelfde wijze bespot: hetgeen men pretendeerde te bestrijden werd door de satirici weergegeven als wat men juist zelf deed.

In *De Roode Duivel* komen drie elementen komen vaak terug in de satire over het Leger des Heils: Ten eerste zou het Leger degenen uitbuiten die ze pretendeerden te helpen. In een fictief bericht van Jezus aan het Leger des Heils beschuldigd hij hen van exact dezelfde exploitatie als andere geestelijken al eerder in naam van Jezus hadden gedaan:

⁹⁸ *De Roode Duivel*, 16 september 1895.

⁹⁹ *Uilenspiegel*, 29 september 1900.

¹⁰⁰ ‘Particuliere telegraafkabel’, *De Roode Duivel*, 14 november 1892.

¹⁰¹ Johan Ringelberg, *Met de vlag in top: De geschiedenis van het Leger des Heils in Nederland (1886-1946)* (Amsterdam 2005), achterkant en 13.

“[...]Het Kruishout nam ik op,
 En streed een zwaren strijd voor de arme proletaren,
 Die eeuwen lang niets van de vrijheid wisten,
 Omdat de priester en de rijke hun domheid exploiteerden.
 Ten einde zich zelf vet te mesten, [...]
 Gij noemt u volgers van het kruis.
 Och gij zijt van ‘tzelfde ras als die ik heb genoemd, alleen
 Het uniform verschilt. Dat is al. Ik zie
 Weer bij uw priestermacht dezelfde fouten
 Als bij die Roomsche, Lutersche of Protestantsche.”¹⁰²

Ten tweede zou het Heilsleger, net als de clerici, het volk dom willen houden zodat ze makkelijker te manipuleren zijn. “Vraag. Wie is de grootste vijand van het Leger des Heils? Antwoord. Het gezond verstand.”¹⁰³ En als laatste, het wegwassen van zonden doormiddel van bloed is een opvallend kenmerk in de socialistische satire over het Leger des Heils. “Londen. Het hoofdkwartier van het Leger des Heils heeft een nieuwe tobbe bloed gekregen, daar het oude bloed vuil is geworden van de afwassing der vele zonden.”¹⁰⁴

In tegenstelling tot de Kerk en de clerus wordt het Leger des Heils als medechristelijke organisatie, die ook alle regels die de bijbel hen opdraagt overtreedt, niet bespot als alcoholist. Wel speelt gierigheid een belangrijke rol: ‘het Leger’ dat pretendeert het volk te helpen is er eigenlijk om ze van hun laatste cent te ontdoen. Dit wil zeggen dat de Christenen eigenlijk de grootste zondaars zijn.

Conclusie

De anti-alcoholverenigingen worden in de socialistische en liberale satirische pers op een gelijksoortige wijze bespot. Deze spot is gericht op het doel van de verenigingen, het verbieden of beperken van alcohol. In de satire wordt dit omgekeerd en zijn juist de afschaffers degenen die zich te buiten doen aan grote hoeveelheden alcohol. De socialistische satire in *De Roode Duivel* heeft echter een extra dimensie, in de zin dat het de klassenstrijd erin betreft. De kri-

¹⁰² ‘Aan de Heilsoldaten’ *De Roode Duivel*, 3 juli 1893. (Zie ook: *De Roode Duivel*, 2 januari 1893, 12 juni 1893, 26 juni 1893, 3 juli 1893, 31 juli 1893, 9 oktober 1893, 13 november 1893, 12 februari 1894, 19 maart 1894, 9 april 1894, 16 juli 1894, 15 oktober 1894, 6 juni 1897, 13 september 1897, 6 december 1897).

¹⁰³ ‘Het Leger des Heils door zichzelf ontkleurd’, *De Roode Duivel*, 9 oktober 1893. (Zie ook: *De Roode Duivel*, 22 mei 1893, 12 juni 1893, 26 juni 1893, 3 juli 1893, 7 oktober 1895, 6 juni 1897, 6 december 1897).

¹⁰⁴ ‘Particuliere telegraafblad’ *De Roode Duivel* 12 september 1892. (Zie ook: *De Roode Duivel*, 13 maart 1893, 28 augustus 1893, 15 januari 1894, 19 maart 1894, 16 juli 1894).

tiek is gericht op het feit dat de afschafferverenigingen de nadruk legden op het alcoholgebruik van de arbeidersklasse, het alcoholgebruik van de hogere klassen wordt hierbij volledig buiten beschouwing gelaten.

Ook het Leger des Heils was opgericht vanuit de wens om arbeiders te verheffen uit hun vaak moeilijke bestaan. In *De Roode Duivel* wordt 'het Leger' op een vergelijkbare manier bekritiseerd als clerici: de men de mensen die men zegt te helpen buit men juist uit. In *Uilenspiegel* wordt het Leger des Heils echter maar een enkele keer genoemd.

Conclusie

Aan het begin van dit onderzoek stelde ik de hoofdvraag: Wat waren de overeenkomsten en verschillen tussen de representatie van socialisten, vrouwen, en volksverheffers in de negentiende-eeuwse socialistische satirische weekblad *De Roode Duivel* en het liberale satirische weekblad *Uilenspiegel*, en hoe is dit te verklaren? Verschillende factoren dragen bij aan de manieren waarop deze groepen werden bespot. Ten eerste speelde de politieke kleur van de satirici een belangrijke rol. *De Roode Duivel* had een revolutionair socialistische redacteur terwijl *Uilenspiegel* door progressief liberalen werd uitgebracht. Deze politieke kleur bepaalde wat en wie werd bespot, maar ook met welk taalgebruik dit werd gedaan. Ten tweede werd satire hoofdzakelijk geschreven door mannen, dit verklaard de afwijkende wijze waarop vrouwen werden bespot. Waar mannen op hun politieke en maatschappelijke ideeën werden bekritiseerd werden vrouwen hoofdzakelijk bespot op basis van hun maatschappelijke status, leeftijd, en uiterlijk.

Uit de artikelen van *De Roode Duivel* en *Uilenspiegel* blijkt dat beide bladen verschillende normen van fatsoen hanteerden. Het liberale *Uilenspiegel* gebruikte de term ‘onfatsoenlijk’ geregeld om de handelingen van de socialistische beweging te bekritisieren. Er werd echter wel een onderscheid gemaakt tussen verschillende gradaties van dit ‘fatsoen’. De gematigde Pieter Jelles Troelstra werd zodoende als ‘fatsoenlijker’ beschouwd dan de meer revolutionaire Ferdinand Domela Nieuwenhuis. *Uilenspiegel* maakte geregeld gebruik van de termen ‘fatsoenlijk’ en ‘onfatsoenlijk’ waarbij de liberalen werden beschouwd als beschaafde en fatsoenlijke mensen en met name de socialisten werden gezien als woest en barbaars.

Ook in *De Roode Duivel* wordt de term ‘fatsoen’ gebruikt. Dit als een reactie op kritiek vanuit een confessioneel blad waarin Troelstra ‘beschaafder’ wordt genoemd dan de revolutionaire L.M. Hermans. Hermans’ parasiteert de term ‘beschaafd’ en gebruikt deze om het onderscheid tussen zichzelf en de parlementaire Troelstra te versterken. De term ‘onfatsoenlijk’ wordt door Hermans dus gebruikt als iets om trots op te zijn, in plaats van een belediging.

Ook komt het gebruik van ‘fatsoen’ impliciet terug in de kritiek ten aanzien van vrouwen. *Uilenspiegel* was zeer kritisch ten aanzien van Wilhelmina Drucker en de VVV die zich door hun publiekelijke open strijd voor vrouwenrechten tegen de geaccepteerde fatsoennormen gedroegen. Vrouwen werden geacht om voor het gezin en huishouden te zorgen. Ditzelfde idee over de rol van vrouwen in de samenleving is terug te vinden bij de socialisten. Hoewel de socialisten streefden naar het algemeen kiesrecht werd deze toch als ondergeschikt

gezien aan het mannelijk kiesrecht. Daarnaast geloofden de socialisten in een traditionele man/vrouw verdeling. Dit wil zeggen dat de man de kost moest verdienen en de vrouw het gezin en huishouden moest onderhouden. Dit is terug te zien in de wijze waarop Wilhelmina Drucker en de VVV worden bespot in *De Roode Duivel*. Met hun streven naar het vrouwenkiesrecht en recht voor vrouwen om te werken kwamen ze in botsing met de socialisten. Druckers' uitgesprokenheid werd beschouwd als 'onvrouwelijk'. Het socialistische *De Roode Duivel* en liberale *Uilenspiegel* droegen hiermee soortgelijke denkbeelden uit ten aanzien van vrouwen.

Een goed huishouden was volgens de liberalen, socialisten, en volksverheffers van belang omdat een goed gerund huishouden ervoor zou zorgen dat de mannelijke arbeiders zichzelf zouden verheffen en uit het café blijven. Hoewel de liberalen, socialisten, en volksverheffers een soortgelijk idee uitdroegen blijkt uit *De Roode Duivel* en *Uilenspiegel* dat er nog veel weerstand bestond tegen de volksverheffers. Beide bladen spreken zich kritisch uit ten aanzien van de alcohol afschaffer verenigingen. De afschaffers worden hierbij weergegeven alsof zij juist de grootste alcoholisten zijn. De wijze van kritiek verschilt echter op een belangrijk punt. In *De Roode Duivel* wordt ook benadrukt dat er een element van de klassenstrijd aanwezig is in de werkwijze van de afschaffers. Volgens 'de Duivel' leggen de afschaffers teveel nadruk op het idee dat het alcoholgebruik het probleem was van de arbeiders. Het roept dan ook de alcoholafschaffers op om ook het alcoholgebruik van de clerici en hoogstaande personen te bestrijden en zich niet enkel te richten op de arbeiders.

Het protestants christelijke Leger des Heils zette zich ook in ter verheffing van het volk. *De Roode Duivel* bespote ze op een gelijksoortige wijze als clerici, ofwel men overtreed hun eigen bijbelse regels. 'Het Leger' werd gepresenteerd als een groep van gierige uitbuiters die het volk express onwetend hield. Ook zouden ze zonden weg wassen met bloed. In *Uilenspiegel* werd de organisatie niet genoemd.

Satirische weekbladen bieden een uniek inzicht in de denkbeelden die er heersten in bepaalde tijden. Juist omdat satire humoristisch is bedoeld kon men zeer directe kritiek leveren. Een onderzoek naar de representatie van Ferdinand Domela Nieuwenhuis of Pieter Jelles Troelstra in satirische bladen zou een nieuw inzicht bieden in de perceptie van deze bekende personen. Vergelijkbaar onderzoek is gedaan ten aanzien van Abraham Kuyper door Frederiek Ten Broeke.

Anderzijds zou het enorm interessant zijn om de veranderingen en ontwikkelingen van de inhoud van satirische weekbladen te onderzoeken. Dit zou gedaan kunnen worden door langlopende weekbladen als *Asmodée* in zijn geheel te bekijken en vaststellen of er verande-

ringen plaatsvinden in de manier waarop men bepaalde onderwerpen bespot. Door de jaren heen worden voortdurend verschillende thema's en personen belicht, wellicht hergebruiken satirici wel bepaalde manieren om iets of iemand te bespotten. Ook zou het kunnen zijn dat de satire door de jaren heen juist scherper of luchtiger van aard wordt.

Als laatste zou een vergelijking tussen de satirische pers van verschillende landen een nieuw inzicht kunnen bieden in de wijze waarop men politieke en maatschappelijke vraagstukken worden bespot. Hoe verhoudt de Nederlandse satire zich tot satire uit andere landen? Men kan bijvoorbeeld *Punch* magazine onderzoeken, dat vanaf 1841 in Engeland werd uitgebracht. In navolging van het Engelse succes werd onder andere in Nederland en Japan een soortgelijk blad uitgebracht.

Bibliografie

Primaire bronnen

- De Roode Duivel. Humoristisch Satiriek Weekblad* (Amsterdam 1892-1897).
- ‘Dichterlijke Uiteenzetting Onzer Beginselen’, *De Roode Duivel*, 1 augustus 1892.
- ‘Particuliere telegraafblad’, *De Roode Duivel*, 12 september 1892.
- ‘Particuliere telegraafkabel’, *De Roode Duivel*, 14 november 1892.
- ‘Fragmenten uit een Modern Woordenboek’, *De Roode Duivel*, 2 januari 1893. ‘Correspondentie’, *De Roode Duivel*, 16 januari 1893.
- ‘Leest!!! “Recht voor Allen” en de Volksbladen’, *De Roode Duivel*, 13 februari 1893.
- ‘Eene Koninklijke Dankbetuiging’, *De Roode Duivel*, 13 februari 1893.
- ‘Ketterjagerij’, *De Roode Duivel*, 20 februari 1893.
- ‘In zake: „de motie Maastricht.”’, *De Roode Duivel*, 27 februari 1893.
- ‘Interview met Mevr. Blommers bijgenaamd Oranje-ka’, *De Roode Duivel*, 6 maart 1893.
- ‘Beroemde Tijdgenooten’, *De Roode Duivel*, 6 maart 1893.
- ‘Wat is een Tweede Kamer?’, *De Roode Duivel*, 8 mei 1893.
- ‘Aan de Heilsoldaten’ *De Roode Duivel*, 3 juli 1893.
- ‘Groote Extra-Ordinaire Nationale Tentoonstelling’, *De Roode Duivel*, 2 oktober 1893.
- ‘Het Leger des Heils door zichzelf ontmaskerd’, *De Roode Duivel*, 9 oktober 1893.
- ‘Een Toevluchtsoord voor het Roode Spook te Zutphen’, *De Roode Duivel*, 22 januari 1894.
- ‘Proeve van een Nieuwe Encyclopaedie’, *De Roode Duivel*, 12 februari 1894.
- ‘De geïllustreerde bijbel voor de jeugd no. 47’, *De Roode Duivel*, 4 juni 1894.
- ‘Horoskoop voor het Jaar 1895’ *De Roode Duivel*, 31 december 1894.
- ‘Telegrammen’, *De Roode Duivel*, 21 januari 1895.
- ‘Nieuwe Titels voor “De Beenbreker”’, *De Roode Duivel*, 8 april 1895.
- ‘Alleenzaligmakende Klare’, *De Roode Duivel*, 2 september 1895.
- ‘Aan de Geheel Onthouders!’, *De Roode Duivel*, 16 september 1895.
- De Roode Duivel*, 16 september 1895.
- ‘Mevrouw Drukte aan haar toilet’, *De Roode Duivel*, 21 oktober 1895.
- ‘Ze voelen Nattigheid’, *De Roode Duivel*, 2 december 1895.
- ‘Een Ploertenstreek’, *De Roode Duivel*, 28 juni 1897.
- Constandse, ‘Correspondentie’, *De Roode Duivel*, voorjaar 1925.

Uilenspiegel. Humoristisch Satiriek Weekblad (Rotterdam 1870-1916).

‘Kwik en Kwak’, *Uilenspiegel*, 17 november 1888.

‘Particuliere Telgraaf-kabel van Uilenspiegel’, *Uilenspiegel*, 21 maart 1891.

‘In Friesland’, *Uilenspiegel*, 21 maart 1891.

‘In Schoterland’, *Uilenspiegel*, 20 juni 1891.

‘Kwik en Kwak’, *Uilenspiegel*, 26 november 1892.

‘Lustig en Leerzaam Lied’, *Uilenspiegel*, 13 november 1893.

‘Schaepman als Eere-Zwaaf’, *Uilenspiegel*, 4 juni 1894.

‘Kwik en Kwak’, *Uilenspiegel*, 11 januari 1896.

‘Kwik en Kwak’, *Uilenspiegel*, 2 juli 1898.

‘Particuliere Telgraaf-kabel van Uilenspiegel’, *Uilenspiegel*, 21 april 1900.

‘Kwik en Kwak’, *Uilenspiegel*, 21 april 1900 .

Uilenspiegel, 29 september 1900.

Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis, Amsterdam, (hierna: IISG), PM PM 2416

‘Proclamatie aan de 800,000 aanstaande Kiezers.’ (Amsterdam ??).

Secundaire bronnen

Cuddon, John A., *A Dictionary of Literary Terms and Literary Theory* (Chichester 2013).

‘De liberale partijen’ (versie 01-04-2001) [htt-
ps://www.politiekcompendium.nl/id/vh4vajoyafyg/de_liberale_partijen](http://www.politiekcompendium.nl/id/vh4vajoyafyg/de_liberale_partijen) (25-06-2016).

Drees, Marijke M., en Sonja de Leeuw, ed. *The Power of Satire* (Amsterdam/Philadelphia 2015).

<http://proxy.library.uu.nl/login?url=http://www.jbeplatform.com/content/books/9789027268556>

Everhard, Myriam, ‘Lensing, Wilhelmina Elisabeth’ (versie 10-02-2003) [htt-
ps://socialhistory.org/bwsa/biografie/lensing](http://socialhistory.org/bwsa/biografie/lensing) (07-08-2016).

Harmsen, Ger, ‘Ferdinana Domela Nieuwenhuis’ (versie 19-01-2007) [htt-
ps://socialhistory.org/bwsa/biografie/nieuwenhuis-f](http://socialhistory.org/bwsa/biografie/nieuwenhuis-f) (27-06-2016).

Hendriks, Harry, 'De Geschiedenis van *De Roode Duivel*', in: Jet Greebe, e.a. (red.), *Engelbewaarder Winterboek* (Amsterdam 1979) 169-192.

Heywood, Andrew, *Political Ideologies. An Introduction* (Hampshire/New York 2012).

Hoffmann, Stefan-Ludwig, *Civil Society 1750-1914* (New York 2006).

Kloek, Els, *1001 Vrouwen uit de Nederlandse Geschiedenis* (Nijmegen 2013).

Nieuwenhuis, Ivo, *Onder het mom van satire. Laster, spot en ironie in Nederland 1780-1800* (Hilversum 2014). <http://dare.uva.nl/record/1/404302>

Maas, Nop, 'Satirische tijdschriften in Nederland', *De Parelduikers* 3 (1998), 33-142. http://www.dbnl.org/tekst/maas008sati01_01/ (DBNL 2004).

Meertens, P.J., en Albert F. Mellink, 'Hermans, Louis Maximiliaan' (versie ?? ?? 1987), <https://socialhistory.org/bwsa/biografie/hermans-l> (13-05-2016).

Mellink, Albert, 'Pieter Jelles Troelstra' (versie 25-08-2003) <https://socialhistory.org/bwsa/biografie/troelstra-p> (26-06-2016).

Ringelberg, Johan, *Met de vlag in top: De geschiedenis van het Leger des Heils in Nederland (1886-1946)* (Amsterdam 2005).

Smit, Cristianne, *De Volksverheffers: Sociaal hervormers in Nederland en de wereld 1870-1914* (Hilversum 2015).

Ten Broeke, Frederiek, '„Luim en jokernij”: satire over Abraham Kuyper in Uilenspiegel (1875-1883)', *Tijdschrift voor Tijdschriftenstudies* (2012) 32, 115-126.

Test, George A., *Satire: Spirit and Art* (Tampa 1991).

Van den Berkel, Kathalijne, "Het satirische weekblad *Asmodée* (1854-1911): Het negentiende-eeuwse koningshuise onder vuur." *Tijdschrift voor Tijdschriftstudies* (1999) 6, 28-35.

Van Meerkerk, Edwin 'Pieter van Wissing, *Stokebrand Janus 1787. Opkomst en ondergang van een achttiende-eeuws satirisch politiek-literair weekblad*', *Tijdschrift voor Tijdschriftstudies* (2004) 15, 39-40.

Vegt, Renée, *Satirische Tijdschriften 1848-1940* (Amsterdam 1990).

VVG 'Koninginnedag' (versie 26-04/02-05-2004)

<http://www.gendergeschiedenis.nl/nl/weken/2004/week18.html> (15-08-2016).

Wielenga, Friso, *Nederland in de Twintigste Eeuw* (Amsterdam 2014).

Wijnman, H.F. 'Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek. Deel 10. (1937)' (versie ?? ?? ??) http://www.dbnl.org/tekst/molh003nieu10_01/molh003nieu10_01_1754.php (13-05-2016).